

SZÍNHÁZTUDOMÁNYI KISKÖNYVTÁR

DERES KORNÉLIA

Besúgó Rómeó, meglékelte Yorick

Dokumentumszínház, újrajátszás
és az archívumok felnyitása

KRONOSZ KIADÓ

Deres Kornélia

Besúgó Rómeó, meglékelt Yorick

DERES KORNÉLIA

Besúgó Rómeó, meglékelte Yorick

*Dokumentumszínház, újrarátszás
és az archívumok felnyitása*

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022

SziTü – SZÍNHÁZTUDOMÁNYI KISKÖNYVTÁR

A Kronosz Kiadó
és a PTE BTK Színházi Programjának
közös sorozata

Sorozatszerkesztő:
P. MÜLLER PÉTER

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2022-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

print ISBN 978-615-6339-63-8

pdf ISBN 978-615-6339-64-5

Borítófotó:
Csányi Krisztina képe a *Megfigyelők* című előadásról

ISSN 2415-8941

© Deres Kornélia, 2022

© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2022

TARTALOM

Bevezetés: Kezdjük újra!	7
Magyar múltak: dokumentumszínházi trilógia	29
Dokumentumszínházi hagyományok	31
„Magukról beszélünk”	35
Akácós sztorik	46
Besúgó Rómeó	52
„A jövő itt van és sose lesz vége”	59
Részvétel, játék és tanúság: belépés a múltba	63
Telefonközpont és technointimitás	67
Szituációs terek és újrajátszott események	75
Zsigeri színház, történő terek, életre kelt dokumentumok	91
A klausztofóbia visszatér: tánc, test, történelem	94
Archívumok, testek, (fel)elevenítés	96
Klausztofób terek	105
Az üvegkoporsó visszatér	113
A kontroll megmarad	118
Az archívum felnyitása	125
Szellemek a színen és a képernyőn: a <i>Hamlet</i> körforgása	127
Múltidézés és nosztalgia	131
A <i>Hamlet</i> és a hagyományok körforgása	138
Meglékelte Yorick	148
Szellemképek és -hangok	157

Megőrzés, archiválás, hagyományozás:	
gondoskodás és gyanú között	160
Nyilvános terek és színházi helyszínek	
a hatvanas-hetvenes évek során	163
A gondoskodás és gyanakvás	
archiválási gyakorlatai	177
A Lakásszínház története(i)	
és annak állambiztonsági megőrzése	183
Megőrző gondoskodás és kulturális emlékezet	197
Az archívumok életre kelnek	206
Archivált tabuk és feloldásuk: 1956 emlékezete	209
Kiállított anyagok és anyagtalan szellemek	217
A holtak hangjai	227
Szubmediális terek és életteliség	240
Bibliográfia	245
Névmutató	263

BEVEZETÉS: KEZDJÜK ÚJRA!

A könyv célja annak vizsgálata, hogy a múlt megőrzésének és újrajátzásának igénye, felforgatása, valamint kritikája miként jelenik meg a kortárs előadóművészetekben, illetve hogyan hatja át az archiválási gyakorlatok kulturális tereit. A hat esettanulmány színházi és táncelőadásokkal, illetve a Kádár-rendszer (kultur)történetének és emlékezetének bizonyos szegmenseivel foglalkozik: részben az előadásokban tematizálódó problémák, részben pedig a kurrens művészet-tudományi módszertanok dokumentációval és archiválással kapcsolatos szempontjai mentén. A kutatás és a tanulmányok összerendezésének kiindulópontját az a megfigyelés adta, hogy az elmúlt évtizedek során a múlt és az archívumok performativitására, illetve a művészet-tudományok metodológiai változásaira reflektáló kurrens elméletek¹ egyre inkább

---

¹ Diana TAYLOR, *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas*, Durham and London, Duke University Press, 2003.; Rebecca SCHNEIDER, *Performing Remains: Art and War in Times of Theatrical Reenactment*, London, Routledge, 2011.; *Perform, Repeat, Record: Live Art in History*, szerk. Amelia JONES, Adrian HEATHFIELD, Bristol and Chicago, Intellect, 2012.; *Performing Archives/Archives of Performance*, szerk. Gundhild BORGGREEN, Rune GADE, Copenhagen, University of Copenhagen – Museum Tusulanum Press, 2013; *Materializing Memory in Art and Popular Culture*, szerk. Laszlo MUNTEAN, Liedeke PLATE, Anneke SMELIK, New York, Routledge, 2016.; *Fluid Access: Archiving Performance-Based Arts*, szerk. Barbara BÜSCHER, Franz Anton CRAMER, Hildesheim, Olms Verlag, 2017.; *Artists in the Archive*, szerk. Paul CLARKE, Simon JONES, Nick KAYE, Johanna LINSLEY, London,

megkérdőjelezték a stabil entitásként elképzelt szöveges dokumentumok mindenhatóságát, és azt a formát is, ahogyan ezek a múlttal való párbeszédet elősegíthetik. Ehelyett, a testalapú gyakorlatok előtérbe kerülésével megkezdődik az elmozdulás a múlt megőrzésének és hagyományozásának lehetőségeiben: elindul a test által generált energiáknak, a gesztusok és koreográfiák újrajátszásának, vagy a repertoáralapú logikának a felértékelődése. Mindez azt is jelenti, hogy a múlt eseményeinek újfajta megőrzési és felidézési módjai belépnek a fluiditás, az eseményszerűség, sőt, adott esetben a instabilitás rendjébe. Így a szövegdokumentumok rekonstruálása, újraolvasása és kiállítása mellett/helyett sok esetben a hangok, a gesztusok és a fizikai test anyagszerűsége kezdeményez teljesen újszerű párbeszédet az (el)múlttal.

A megőrzés és archiválás módszertanának fenti változása pedig különös jelentőségre tesz szert a színháztudomány területén, ahogyan arra Schuller Gabriella is rámutatott: „A színháztörténet-írás és színházelmélet közelmúltbeli egyik paradigmaváltása a teátrális események emlékezetének és archiválásának problémájához kapcsolódik. Míg a teória korábban a színház specifikumát a többi műfajjal szemben annak jelenidejűségében és a tulajdonképpeni műalkotás eltűnésében határozta meg, mára ez a nézet több szempontból is megkérdőjeleződött. Egyebek mellett aláássák azok az elméletek, amelyek szkeptikusak a tiszta jelenlét megragadhatóságát illetően, és a jelenlét nyomszerűségét, konstruáltságát hangsúlyozzák. Egy másik izgalmas kérdéskör az élő esemény és a holt

---

Routledge, 2018.; *Agency: A Partial History of Live Art*, szerk. Theron SCHMIDT, Bristol and London, Intellect and Live Art Development Agency, 2019.

dokumentáció oppozíciójához kapcsolódik: Philip Auslander gyakran idézett tézise szerint éppen a másodlagosnak, utólagosnak tekintett dokumentum lépteti közösségi diskurzusba az eseményt, a két dolog egymás relációjában létezik, éppen ezért a dokumentum/dokumentáció performatív hatalommal bír. További szempont a materiális maradványok újrarájátszásokban való felhasználása, ami az egyedi esemény eltűnése helyett a továbbélés/újraélesztés metaforáját és értelmezői keretét kínálja a befogadónak.”²

Ez a kutatási fókusz így lehetőséget ad arra, hogy olyan kortárs színházi és performatív formák kerüljenek párbeszédbe az emlékezés közösségi és egyéni gyakorlatainak, valamint a múlt hagyományozódásának kultúratudományi kategóriáival, mint a dokumentumszínház, a *lecture performance*, az újrarájátás, a megemlékezés vagy a rekonstrukció. A színházi és történeti archívumok megőrzési gyakorlatainak vizsgálata ezen túl felhívja a figyelmet a művészet- és színháztörténetek materiális és mediális elemzési kereteire is, amely merőben új fényben tüntetheti föl a történetírási módszertanokat.

Az archívumok vitalizálása az eseményszerűség jegyében megbontja a binárisnak tételezett viszonyt dokumentum és előadás között. Ennek kortárs színházi gyakorlatban megmutató példáit az elmúlt évtizedek dokumentumszínházi előadásai adják, amelyek kapcsán az archívumban fellelhető anyagok valóságossága és a színpadi fikciós keretek egymást kicselező rendszerei váltak a kutatások központi kérdéseivé. A bizonyíték, tanúság, repertoár kategóriái az előadói test fizikai jelenlétén keresztül válnak újragondolhatóvá. Carol Martin *Theatre*

---

² SCHULLER Gabriella, Megtapasztalás, kontextus: Két előadó-művészeti kiállításról, *Színház*, 55. évf. 1. sz., 2022, 33 (33–35).

of the Real című 2013-as könyve ennek kapcsán a valóság, igazság és autentikusság háromszögét elemezte a valóság színpadi színrevitelei, illetve a valóság teatralizálásának horizontjában.³ A dokumentumok eljárásának formai és műfaji határai, a tanú pozíciójának etikai kontextusa, bizonyos történelmi narratívák megkérdőjelezése, a mindennapok történeteinek előtérbe kerülése azok a problémakörök, amelyek minduntalan előkerülnek a dokumentumszínház önreflexív gyakorlataiban.

A színház- és performansztudomány keretein belül a dokumentáció performativitása, valamint a test emlékező és emlékeztető funkciója közösen mutat rá a történelmi és művészeti események megmaradásának új lehetőségeire. Ennek a paradigmának elméleti kereteit kétségkívül Diana Taylor 2003-as és Rebecca Schneider 2011-es könyvei fektették le, melyek az előadóművészetek, az élő művészet, a performativitás, az újrajátszás és a repertoár felől értelmezték újra a korábban állami kontroll és rögzített, írásos tudás felől értelmezett archívumok és archiválási gyakorlatok lehetőségeit.⁴ Taylor *The Archive and the Repertoire* című, dél-amerikai kultúrtörténetet vizsgáló könyvében a performansztudomány hasznosíthatósága és fontossága mellett érvel a kultúrakutatásban: „azáltal, hogy a forogatókönyveket és a narratívákat is vizsgálat tárgyává tesszük, kiterjesztjük abbéli képességünket, hogy közelről elemezzük a megélt és az írott valóságot, a mindkettőt jellemző idézési gyakorlatokat, azt, hogy a hagyományok miként jönnek létre és miként versenyeznek egymással [...]”⁵ A múlt képzeleinek

---

³ Carol MARTIN, *Theatre of the Real*, London, Palgrave Macmillan, 2013.

⁴ Diana TAYLOR, i. m.; Rebecca SCHNEIDER, i. m.

⁵ TAYLOR, i. m. 32. A külön nem jelölt helyeken ezentúl az idegen nyelvű idézetek fordítása tőlem: D. K.

mozgásba hozataláról van itt szó: a statikusként elképzelt képeket és szövegeket körülfonó, azoknak kontextust biztosító játékkendőről, ideértve a gesztusokat, a kimondott szavakat, a mozdulatokat, a táncot, az éneket, amelyek megismerése révén az archívumok is életre kelhetnek.

Performing Remains című könyvében Schneider az archívumok felülvizsgálatát az újrajátszás műfaján keresztül végzi el: emlékezetes példája, amikor az amerikai polgárháború megértése céljából nem az archívumba vezető, történészek és egyéb tudósok által legitimált utat választotta, hanem egy polgárháborús újrajátszás eseményét.⁶ Ez az esemény megengedte, hogy a testek által kibillentett idő tapasztalatával szembesüljön, teljesen eltérő elrendezésben, mint amit a dokumentumlogika lefektet. Schneider rámutat, hogy a múlt ugyanúgy megzavarhatja a jelent, mint fordítva: mindkettő fennmarad, kölcsönös zavart fenntartva. Ez pedig azt is jelenti, hogy ami eltűnt, az sohasem veszett el teljesen, és cserébe az élők sem teljes mértékben csak a jelennek, az életteliségnek felelnek.⁷ Ezenfelül az újrajátszott polgárháború immerzív élménye – habár a kutató csak szemlélőként vett részt az eseményekben – rámutatott az emlékezetipar élő történelemként hivatkozott népszerű és gyakorlatorientált részére.⁸ A múlt újrajátszásának lehetősége ráadásul a tudásátadás egy olyan módjára hívja fel a figyelmet, amelyik nem a rációalapú megértést helyezi a hierarchia csúcscsára, hanem a fizikai átélésen, a test aktív bevonásán, a cselekedetek megismétlésén keresztül a szómán átszűrt megértés kerül a figyelem középpontjába. Ekképpen ez a tudásátadás jellegében

---

⁶ SCHNEIDER, i. m. 1.

⁷ Uo. 15.

⁸ Uo. 2.

performatív és előadasközpontú, médiuma pedig a – szellemi és fizikai dichotómiát felülíró – élő, lélegző, cselekvő test.

Az újrajátszás mint a múlthoz való kapcsolódás és a múlt megismerésének speciális módja természetesen a művészettörténetek számára is jelentős módszertani eszközzé vált. Ennek eredménye az Amelia Jones és Adrien Heathfield által szerkesztett 2011-es *Perform, Repeat, Record* című kötet, amelyik elsősorban az angolszász diskurzusban ismert performansz- és képzőművészek, valamint színészek – többek között Orlan, Rabih Mroué, Carolee Schneemann, Franko B, Ron Athey, Tilda Swinton, Marina Abramović – aktív bevonásával vizsgálta a sokáig eltűnőként és megismételhetetlenként értett tettet a *live art* műfajaiban.⁹ Az időbeliség, megtestesülés, élmény kategóriáinak felülvizsgálata képezte a gerincét a tanulmány- és interjúgyűjteménynek, amelyik arra a módszertani kérdésre keresett minél sokszínűbb és több forrásból származó választ, hogy az élő művészet miként íródik bele a történelembe, mik ennek a módjai, felületei, médiumai.¹⁰ Ebben a könyvben is külön figyelmet szentelnek az újrajátszás gyakorlatainak, s annak, hogy ezek miként befolyásolták a vizuális művészetek, a performanszművészet és egyéb testalapú művészetek területeinek önértését, valamint az archívumok és művészetdokumentáció újraértelmezését olyan szerzők elméleti írásain keresztül, mint Philip Auslander, Rebecca Schneider, André Lepecki és Boris Groys.¹¹

2013-ban jelent meg a Koppenhágai Egyetem kiadásában a Gundhild Borggreen és Rune Gade által szerkesztett *Performing*

---

⁹ *Perform, Repeat, Record... i. m.*

¹⁰ Uo. 11.

¹¹ Uo. 47–219.

Archives / Archives of Performance című tanulmánykötet, amelyik az archívumok, történelem és emlékezet megértésének új útjait vizsgálta, elsősorban az újrajátszás elméletein és gyakorlatain keresztül.¹² A könyv szerzőgárdája a *Performance Studies International* folyóirathoz kötődik, és különösképpen ahhoz a kutatási irányhoz, amelyik az előadás-dokumentáció és a performanszok archívumbeli helyzete iránt érdeklődik, s amelynek következtében a dokumentáció és reprodukció kérdései kerülnek fókuszba, valamint a megőrzés, mediatizáció és átalakulás archívumon belüli gyakorlatai.¹³ A kötet nyitótanulmánya Heike Roms írása a performanszművészet archiválási gyakorlatai kapcsán, amelyben a szerző a performansz-életművek hagyományozódásának aktív és együttműködésen alapuló dinamikáit elemzi, rámutatva arra, hogy a „törődés” (*care*) fogalma hogyan kapcsolja össze az alkotók és kutatók, valamint egyéb szakemberek és civilek tevékenységeit a megőrzés és értelmezés során.¹⁴

A fenti elméleti és módszertani kereteket végül a Paul Clarke, Simon Jones, Nick Kaye, Johanna Linsley által szerkesztett 2018-as *Artists in the Archive* című kiadvány mutatta be új szempontból, elsősorban a művészeti és kutatási gyakorlatok párbeszédbe léptetésén keresztül.¹⁵ Itt a fókusz már nagyon hangsúlyosan az archívum anyagainak materialitására és ágenciájára kerül, valamint a maradványok újrafelhasználásának és újrajátszásának politikai és filozófiai kereteire. A kötet célja, hogy megkérdőjelezze a művészeti és tudományos gya-

---

¹² *Performing Archives / Archives of Performance...* i. m. 9.

¹³ Uo. 11.

¹⁴ Heike Roms, Archiving Legacies: Who Cares for Performance Remains?, In *Performing Archives/ Archives of Performance...* i. m., 35–52.

¹⁵ *Artists in the Archive...* i. m.

korlatok közötti szétválasztást, így egyazon skála különböző pontjain vizsgálja a kísérleti színház, a performanszművészet, a kortárs tánc, a vizuális művészetek gyakorlatait, illetve az archiválási és kurátori gyakorlatokat.¹⁶ A kötet szerkesztői közül Paul Clarke ráadásul részt vett a University of Bristol és az Arnolfini Gallery égisze alatt a Performance Re-enactment Society (PRS) [Előadás Újrajátszási Társaság] létrehozásában is. A PRS „művészek, levéltárosok és kutatók alkalmi kollektívája, amely archív dokumentumokat és a közönség emlékeit felhasználva feleleveníti és újjáteremti a múltbeli művészeti élményeket. Együttműködésen alapuló előadásaik a konzerválás aktusaiként érthetőek, és a múltbeli műveket új eseményekké alakítják.”¹⁷

Clarke egyik tanulmányában felelevenít egy beszélgetéssorozatot, amelyben azt a kérdést szeggették a PRS csoportnak, hogy az újrajátszás nem a performanszművészet lényegének elárulása-e.¹⁸ Válaszukban ekkor kifejtették, hogy őket elsősorban az a különbség és eltérés érdekli, ami az előadásokhoz kötődő tudás különféle szintjei között áll fenn: ismerni egy előadást vizuális értelemben, elképzelni a tényleges előadását fejben, illetve a testben és test által megismerni, azon keresztül, hogy tényleg megcsinálják.¹⁹ Ennek következtében az eredeti mű egy új médiumban, egy új testben talál magának fenn-

---

¹⁶ Uo. 11–12.

¹⁷ Performance Re-enactment Society facebook-oldala: <https://www.facebook.com/groups/36004433478/?ref=ts&fref=ts> [Utolsó letöltés: 2022. 02. 26.]

¹⁸ Paul CLARKE, *Performing the Archive: The Future of the Past*, In *Performing Archives / Archives of Performance...* i. m. 368–369.

¹⁹ Uo. 369.

maradást, mediális váltás történik tehát.²⁰ Ennek kapcsán arra is kitérnek, hogy az újrajátszás terminust vélhetően érdemes lenne a játszás (*enactment*) fogalmára cserélni, hiszen a lényeg annak felderítése lenne, hogy a múlt akciói mit is kezdenek a jelenben, mi történik az emlékezetből felelevenített eseményekkel, és milyen kritikai viszonyba lép az (újra)játszott művészeti esemény a múlttal és a jelennel. Ezen túl, a művészet-történet-írás egyik módszereként is tekintenek projektükre, amely megengedi, hogy ne csupán *újraírják*, de újra is *játsszák* a művészettörténetet, amely a történetírás új, megtestesüléssel összekapcsolódó szemléletét tudná prezentálni.²¹

Látni tehát, hogy az elmúlt évtizedek során a művészet-történet, illetve performansz- és színháztudomány kurrens diskurzusai miként tematizálták és helyezték kritika alá újra és újra a múlt feleleveníthetőségének kereteit. A múlttal való kapcsolat elméleti és módszertani kereteit alapvetően alakította tehát a test szerepének felértékelődése, amelyen keresztül a repertoár, a forgatókönyv, a gesztusok és mozgások, a ko-reográfiák vizsgálati új lehetőségeket mutattak a színház- és performansztörténetben és -történetírásban. Habár jelen könyv színházi és táncelőadásokkal, illetve történeti megemlékezéshez kötődő performatív eseményekkel foglalkozik, semmint kiemelten performanszokkal, a fenti szakkönyvek és elméleti keretek alapvető inspirációt és kiindulási alapot jelentettek a jelen kutatás számára. Így az imént röviden bemutatott művek és szerzők, elgondolások és módszertani megfontolások több fejezetben is szerepet kapnak majd, más-más perspektívából.

---

²⁰ Uo. 369.

²¹ Uo. 370.

A könyv hat fejezete közül négyben valamilyen formában megjelenik a Kádár-rendszer emlékezete és történeteinek mai újragondolása, amely lehetőséget ad egy speciálisan közép- és kelet-európai múltkép(zet)nek és annak performatív utóéletének szorosabb vizsgálatára. Ezen túl pedig mód nyílik annak felismerésére, hogy az időszak elemzése és újragondolása folyamatos mozgásban tartja nem csupán a jelenbeli történeti, de művészeti diskurzusokat és gyakorlatokat is. A kötet felépítése három nagyobb tematikai blokkot ölel fel: a kortárs dokumentumszínház kérdéseit, az újrajátszás színházi és táncelőadásokban való megjelenését, valamint az archívumok és archiválási gyakorlatok performativitását.

A kötet első, *Magyar múltak* című fejezete egy hazai dokumentumszínházi trilógia elemzésére tesz kísérletet: a Kelemen Kristóf rendező által összefogott három előadás mintegy panorámaként mutatja fel a kortárs dokumentumszínház műfaji és formai lehetőségeit, miközben számot vet a valóság és színrevitel kapcsolatával. A 2016 és 2018 között készült előadások fókuszában az önéletrajzi civil történetek színrevihetősége, a jelenből folyamatosan újraalakuló múlt tapasztalata, a hitelesként elfogadott dokumentumok utólagos manipulációjának színrevitele, új emlékezetek és történetek felkutatása és bemutatása áll. Ezen túl a rendszerkritika igénye is összeköti az előadásokat, legyen bár szó a kortárs színházi képzésről és annak mérgező hagyományairól, a nemzeti identitást befolyásoló politika valóságát minduntalan újrakonstruáló gyakorlatairól, vagy éppen az állambiztonság által megfigyelt, fenyegetett és manipulált közösségek működéséről és mindennek jelenre gyakorolt hatásáról. A *Miközben ezt a címet olvassák, mi magukról beszélünk* egy hatvanas évekbeli félbeszakadt, magyar Handke-bemutató apropóján kérdez rá a pályakezsdét

meghatározó bizonytalanság és kitettség tapasztalataira, illetve a nem transzparens kommunikáció és működésmódok lebontását sürgeti. A *Magyar akác* ehhez képest a tények és a fikció egymást átíró játékait vitte színre a magyar nemzetudat és önreprezentáció egyik jelképének többirányú elemzésén keresztül: tudományos tények, legendák, álhírek és elferdített anekdoták mentén. Az akác így különféle politikai, biológiai, történeti és kulturális diskurzusok keresttüzében mutatja be újabb és újabb arcait. Az általam trilógiaként elemzett három előadás utolsó darabja a *Megfigyelők* volt, amelyik fikciós drámává szervezte egy konkrét kutatás eredményét, s ezáltal ábrázolta a hatvanas évek fiatal színházi közegében folyó állambiztonsági műveleteket. Az előadás a kölcsönös fogottság állapotának teátrális elrendezéseit mutatta be, s áttételesen hozzákapcsolta azt a jelen nyilvános és privát tereit átható paranoid viselkedésszerepekhez is. A fejezet így arra fókuszál, ahogyan a trilógia a magyar félmúlt örökségét vizsgálja: a továbbélő diktatúratapasztalatnak, a generációkon átívelő legyőzöttségérzetnek, valamint az autentikus beszéd ellehetetlenítésének problémáin keresztül.

A második, *Részvétel, játék és tanúság* című fejezet a dokumentumszínház műfajának további, az előadói és befogadói test szerepét középpontba helyező vizsgálatára vállalkozik az egyik legismertebb európai dokumentumszínházi kollektíva, a Rimini Protokoll előadásain keresztül. A Rimini Protokoll az elmúlt két évtized során élen járt a dokumentarista műfaj kereteinek felforgatásában, többek között a civil szereplők, nem professzionális előadók színrevitele révén, illetve a nézői szerepeket is újragondolta olyan módon, hogy gyakran mobilizálta, résztvevővé vagy játékosá avatta a nézőket. A fejezet célja az, hogy bemutassa, miként került a test és a testen

keresztül történő megértés középpontba a kollektíva dokumentumszínház és immerzív színház műfaji jellegzetességeit találkoztató előadásain keresztül. Így tehát a résztvevővé váló nézők lehetőségei, az emlékezés és újrajátszás dinamikái, valamint a technikai médiumok és testtapasztalat összefüggései szervezik az elemzés szempontrendszerét. A *Call Cutta* című előadás vizsgálata során a fókusz a mobiltelefonok intimitását és emberi kapcsolatot segítő és/vagy helyettesítő funkcióján lesz, illetve azon, hogy az előadás miként kérdezett rá az indiai telefonközpontosok és a nyugati kapitalista társadalom felhasználóinak, vásárlóinak kapcsolataira, valamint valóság-tapasztalataink irányíthatóságára. A *Situation Rooms* című előadás pedig véleményem szerint arra mutatott rá, hogy az interaktív videojátékok tapasztalati horizontjában miként válhatnak a nézők egy olyan esemény résztvevőivé, amely egy félig virtuális, félig fizikai valóságban játszik újra bizonyos múltbeli eseményeket. Ráadásul az előadás különlegessége, hogy részben társasjátékszerű (újra)játzásként, részben virtuális szerepjátékként konstruálódott, így új perspektívából tudott rákérdezni valóság és szimuláció, testi tapasztalat és kogníció egymást újraíró rendszereire. Ennek eredményeképpen a fejezet arra kíván rámutatni, hogy az (újra)játzás testi energiái, a technomediális környezet által formált észlelésmódok és a néző felelősségpotenciálja milyen dinamikákat hoz létre, miközben felajánlja azt a lehetőséget is, hogy a múlt eseményeibe való fizikai belépésen keresztül a megismerés és tudás új módzatai váljanak megtapasztalhatóvá.

A *klausztrófóbia visszatér* című harmadik fejezet a hazai tánctörténet két ikonikus előadását vizsgálja, s ezen keresztül elemzi az újrajátszás szerepét a történeti és kulturális kontextusok párbeszédében. A fejezet annak bizonyítását céloz-

za meg, hogy a Természetes Vészek Kollektíva – a kísérleti tánc és body art hagyományait továbbgondoló – két előadása együttesen egy olyan tengelyt hoz létre, amely a mentalitásbeli és esztétikai rekurzivitás problémáját állítja középpontba, ilyen szempontból pedig a hazai közelmúlt történeti tapasztalatainak is szubverzív értelmezését nyújtja. Az ikonikussá váló *Eleven térben* a szólótáncos, Bozsik Yvette egy szűk üvegdoboz foglyaként tökéletesen érzékeltette a vasfüggöny mögött évtizedeken át épülő klausztrófób társadalmi-művészeti rendszert és az abban uralkodó alávetettség fokozatait. Ehhez képest a 2012-es *Végtelenbe zárva* című előadásban szereplő Góbi Rita egy kísértetiesen hasonló üvegekoporsóba zárva már az 1989–1990 után eltelt bő két évtized mediális, társadalmi, kulturális változásainak fényében mutatott rá az újonnan kiépülő technikai és társadalmi rendszerek klausztrófób természetére, valamint a megfigyelés és megfigyeltség (új) formáira. Az üvegdobozba zárt női testek ismétlődő jelenléte tehát nem pusztán a hazai testközpontú előadások performatív megőrzésének lehetőségeire mutat rá, hanem a diktatúrából a demokrácia felé vezető út Közép- és Kelet-Európára jellemző buktatóira is. Ennek következtében – az ideológiai és történeti különbségek ellenére nagyon is hasonló – hatalmi struktúrák ismétlődő, minduntalan újra felbukkanó logikája, ekképpen a múlt folytonos ismétl(őd)ése, valamint az erre adott egzisztenciális reflexek skálája is fontos eleme a két bemutató által közösen felépített mátrixnak. A nyolcvanas évekbeli előadás felidézése így nem pusztán a nyolcvanas évek szűk és elnyomó mentális, földrajzi, politikai kereteinek a mementójaként áll előttünk, hanem az államszocializmus velünk élő maradványaira is felhívja a figyelmet, főként a továbbörökített mentális bezártságra.

A negyedik, *Szellemek a színen és a képernyőn* című fejezet egy kulturális ikon körforgását elemzi a Wooster Group amerikai kollektíva gyakorlatában: az újrajátszás kategóriája ismét főszerepet kap, ám ezúttal egy hatvanas években készült, színpadi adaptációt rögzítő *Hamlet*-film tekintetében. Az előző fejezethez képest itt az újrajátszott előadás nem a saját alkotói repertoárból került ki, hanem egy széles és gazdag kultúrtörténeti keretet mozgásba hozva, egymásra rakódó kulturális hagyományok sokasága képezi a színpadi felidézés alapját. A Wooster Group 2006-ban bemutatott *Hamlet* című produkciója így ikonikus *Hamlet*-előadások és -filmek megidőzésén és szó szerinti újrajátszásán keresztül vitte színre és forgatta fel a Shakespeare-játszás repertoárját és a Shakespeare-kultusz bizonyos sarokköveit. Az előadás során nem pusztán és nem elsősorban Shakespeare drámája kerül a középpontba, hanem sokkal inkább a Shakespeare-nosztalgia ikonikus képzetei, a Shakespeare-játszás kulturális körforgása és tradícióalakító szerepe, valamint a *Hamlet* 20. századi angolszász játékhagyományai. Így az előadás tulajdonképpen egy, a kortárs színház-tudomány számára is alapvető kérdésre keresi a performatív választ: hogyan őrizhető meg és eleveníthető fel a színészi alakítás, a játék, az előadás. A kollektíva a nyugati világ egyik legismertebb és legtöbbet játszott, illetve műfaji, mediális és adaptációs értelemben is leginkább határátlépő Shakespeare-darabját vette elő. Ám ahelyett, hogy elrugaszkodási pontjukat – a dramatikus színházi hagyományoknak megfelelően – az írott szövegváltozatban találták volna meg, produkciójuk kiindulópontja egy egészen konkrét hatvanas évekbeli színházi előadás, majd az abból készült filmfeldolgozás lett. Tehát ebben az esetben az írott szöveg helyett – vagy mellett – a játszott előadás válik azzá, amit újra elevenné kell tenni: a repertoár,

a gesztus, a hangszín és a mozdulatok kerülnek fókuszba. A fejezet arra kíván rámutatni, hogy amikor a Wooster Group előadásában a múlt szellemei konkrét fizikai testté alakulnak át, akkor tapasztalható meg igazán a (színészi) játék életető, felforgató, időbeli és materiális linearitást felfüggesztő ereje is.

A *Megőrzés, archiválás, hagyományozás* című ötödik fejezet a hatvanas-hetvenes évek hazai alternatívának és/vagy amatőrnek nevezett színházi gyakorlatai, térfoglaló stratégiái és kollektív életművei felől vizsgálja azokat a módszertani kihívásokat, amelyek az archívum tereinek – ideértve a nyilvános és privát gyűjteményeket –, valamint anyagainak – ideértve az ügynöki jelentéseket, filmfelvételeket, fotókat, díszleteket és kellékeket, illetve írásos dokumentumokat – sajátosságain keresztül mutatnak rá arra, hogy a kor eseményeit jellemző archiválási gyakorlatok miként kapcsolódtak egyik részről a gondoskodás és törődés, másik részről viszont a gyanú és rosszindulat körforgásaihoz. Esettanulmányként a hetvenes évek elején betiltott Kassák Ház Stúdióból (át)alakuló, 1972–1976 között aktív, Dohány utcai Lakásszínház kulturális örökségét vizsgálom meg közelebbről, főként a hagyományozódás, archiválási gyakorlatok, privát és hivatalos narratívák, valamint kulturális emlékezet szempontjaiból. A fejezet egyik fő állítása az, hogy a Lakásszínház elemzése során a Heike Roms által a gondoskodás archiválási gyakorlatainak nevezett esetek mellett szükségessé válik a gyanakvás archiválási gyakorlataira is külön figyelmet fordítani a Kádár-rendszer kulturális életet érintő állambiztonsági műveleteinek és dokumentációs gyakorlatainak fényében. A fejezet során a kádári konszolidáció nyilvános tereket érintő jellegzetes felosztása, az első és második nyilvánosság kapcsán térek ki az alternatív színházi gyakorlatok szabályozásának kérdéseire, a nyilvános tér mint

aktívan létrehozott képződmény sajátosságaira, valamint ezen színházi gyakorlatok jellegzetes tértípusaira. A Lakásszínházzal kapcsolatos archiválási gyakorlatok megvizsgálása ezenfelül rámutat arra is, hogy a Kádár-kor hetvenes éveinek emlékezte miként vált az ideológiai és politikai elnyomás és megfelelés dinamikája által, valamint a megfigyelt vagy betiltott alkotók és csoportok, valamint az állambiztonsági hatóságok együttlétezése és szinergiája által meghatározottá. A fejezet megkísérli azt is aláhúzni, hogy a szóbeli elbeszélések, a materiális nyomok, az öndokumentáció, a titkos jelentések, csakúgy, mint a kortárs újrarájátszások, konferenciák és kiállítások együttesen hoznak létre egy olyan virtuális archívumot, amelyik aktív, élő és tele van kételyekkel.

Az *archívumok életre kelnek* című hatodik fejezet végezetül kilép a szűkebben vett színház- és táncművészeti, illetve módszertani-elméleti keretből, és kultúrtörténeti szempontból vizsgálja a performatív válnó archívum lehetőségeit, méghozzá a budapesti Blinken Open Society Archives-nak az 1956-os magyar forradalom emlékezetéhez kötődő eseményein keresztül. Az archívum által létrehozott három esemény – *Az ellenforradalom reprezentációja* című kiállítás, *A cetli* című performansz, valamint *A per* című akusztikus újrarájátszás – rámutat egy olyan, az előadói test hiányát és a testetlen hang jelenlétét tematizáló koncepcióra, amelyik a materiális nyomok, az immateriális visszhangok, valamint a nézői testek keresztmetszetében gondolta újra dokumentum, történeti esemény és kortárs jelen kapcsolatát. Az installált terekben jelen lévő befogadó ugyanis folytonosan szembesülni kényyszerül a múlt megér(in)thetlenségével és (át)láthatatlanságával, így a vizuális vagy taktilis megismerést gyakran az akusztikai megismerés váltja fel, valamint a nyomként funkcionáló maradványok részlegessége.

Ez pedig minduntalan visszamutat a befogadó materiális testen jelenvalóságára és mulandó voltára. Az OSA eseményei, s különösképpen *A per* című performatív megemlékezés aláhúzta a(z el)hangzó dokumentumok felforgató erejét: a hang performativitása ugyanis az életre keltés irányában elhivatott, amikor a stabilként megjelenő írásos képet ismét visszaforgatja a kétértelműség és destabilizáció területére, a hangszín és hangerő által meghatározott beszédaktusok rögzítésén keresztül. Ez a destabilizáció az, amely a történeti események átélhetőségét elősegíti, s amelyen keresztül a csontok ideológiáján túl megjelenhet a test, a hús, a lélegzet energikus tapasztalata. Ez pedig az archívumok saját anyagaikhoz fűződő, jövőbeli kapcsolatát is meghatározhatja, amikor a testi gesztusok, a mimika és a hang újrajátszása, vagy a nyilvános eseményeken összegyűlő tömegtest energiái a múlttal való élő(bb) viszonyt eredményeznek. A zárófejezet arra kíván rámutatni, hogy a történelmi események rekonstrukciója, valamint a dokumentumok életre keltése segíthet abban, hogy a múltat a jelen kontextusában értsük és éljük meg: az előadások, performanszok, rekonstrukciók és újrajátszások az archívumok mediálásának eszközeiként segíthetnek abban, hogy az elmúlthoz a testen és annak energiáin keresztül kapcsolódjunk. Az archívum ebben a kontextusban pedig már nem csupán az élő emlékezet ellenintézményeként áll előttünk, amely a felhalmozás, rögzítés és katalogizálás cselekedetein keresztül termel ki újabb történelmeket, hanem a történeti anyagok életre keltésén keresztül az élettelség, az élő múlt potenciális tereként.

A kötet témái tehát a múlttal való viszony előadás-alapú, életteli, cselekvőképes, testközpontú módozatait foglalják magukban. A dokumentumszínház, a művészeti és történeti újrajátszás, valamint az archiválás különféle gyakorlatai együttesen

mutatnak rá az előadások azon lehetőségére, hogy az új módszertani lehetőségeken túl „az időbeliséghez és múlandóságához való kötődés okán átszeljék a művészettörténet rendszereit és az esztétikai értékítéletet. A művészettörténet és művészetkritika domináns módozatai még mindig hajlamosak figyelmen kívül hagyni vagy tagadni ezeket a sajátosságokat [...]; a művészeti kontextus hajlamos az előadásként manifesztálódó műalkotásokat egyszeri ikonikus dokumentumokra redukálni, ami illeszkedik a művészetek világának értékstruktúráiba.”²² Ezek a megállapítások színháztörténeti és színházesztétikai, kultúraelméleti és emlékezztudományi vizsgálódásaink és értékítéleteink struktúráira is kiterjeszthetők. Az előadás és az előadói, illetve befogadói testek fókuszba kerülésével pedig végső soron újfajta (kultur)történetek válnak újfajta módokon elmesélhetővé, prezentálhatóvá, átélhetővé.

* * *

Hálás köszönetem mindazoknak, akik közvetlen vagy közvetett módon támogatták ennek a könyvnek az elkészülését. A most következő bekezdések róluk és nekik szólnak.

Ez a könyv nem jöhetett volna létre néhány alkotó odaadó segítségével nélkül, először tehát Koós Annának és Kelemen Kristófnak szeretnék köszönetet mondani, hogy beszélgetéseken keresztül és az előadásaikhoz kapcsolódó vizuális anyagok megosztásával segítették kutatásaimat. Ugyanígy hálával tartozom azoknak a kollégáimnak, akik szakmai és/vagy baráti

---

²² Amelia JONES, *Unpredictable Temporalities: The Body and Performance in (Art) History*, In *Performing Archives/Archives of Performance...* i. m. 54.

támogatása nélkül a jelen könyvben összegzett kutatás sokkal kevesebb örömmel járt volna: Cseh-Varga Katalin, Schuller Gabriella, Herczog Noémi, Péter Petra, Orbán Jolán, Maria Shevtsova, Darida Veronika, Peter W. Marx, Imre Zoltán. A vizuális anyagokhoz való hozzáférés elősegítéséért köszönetet mondok Barda Beátának és Szabó Róbert Csabának. Külön köszönöm P. Müller Péternek a kötet szerkesztése közben végzett alapos és támogató munkáját.

A könyv ezen túl hasonlóan élvezte bizonyos intézmények direkt vagy indirekt támogatását. Az Universität zu Köln és Színháztudományi Gyűjteményének égisze alatt 2018-ban összegyűlő kutatócsoport összes tagjának hálás vagyok az intenzív eszmecsereért: Tracy C. Davis, Ruthie Abeliovich, Sofie T. Taubert, Aoife Monks, Hanna Korsberg, Indu Jain, Nora Probst, Sascha Förster. A Blinken Open Society Archives munkatársai jelentős támogatást nyújtottak, valamint azt is prezentálták, hogyan működhet innovatív módon egy 21. századi archívum, ezúton köszönöm meg tehát Rév Istvánnak, hogy ötleteivel és tudásával segítette a kutatási koncepció kialakítását, Mink Andrásnak, Tari Örsnek, Hegedűs Juditnak és Zádori Zsuzsának pedig a szakmai és/vagy praktikus segítséget 1956 emlékezetével és az archívumban tárolt anyagokkal kapcsolatban. Köszönettel tartozom az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet munkatársainak, Szabó Attilának, Csiszár Mirellának, Sipőcz Mariannak és Halász Tamásnak, hogy tudásukkal és támogatásukkal segítettek a hatvanas-hetvenes évek színháztörténeti atmoszférájának feltérképezésében, valamint a színháztörténeti archívumok morajlását is átérzhetővé tették. Köszönöm az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársának, Unger Gabriellának, hogy a 2020 óta gyakran az elektronikus térbe kényszerült kutató-

somat referensként segítette. A hat évet felölelő kutatás időszaka alatt az alábbi egyetemeken oktattam: ELTE BTK, Bécsi Egyetem, KRE BTK. Hálás vagyok tehát a kollégáknak és különösképpen a hallgatóknak, akik az órai beszélgetések során minduntalan új irányokat nyitottak számomra.

Ezenfelül bizonyos folyóiratok és az ott dolgozó szerkesztők is alapvetően járultak ahhoz hozzá, hogy a könyvben összegzett kutatás előzetes eredményei és meglátásai a nyilvános térben is olvashatóvá váljanak: különösen a *Színház* folyóirat, a *Tánctudományi Tanulmányok*, a *Theatre Research International*, a *New Theatre Quarterly*, a *Tiszatáj* és a *Műút*. Ugyanígy fontosak voltak azok a szakmai találkozók és konferenciák, amelyek alapvetően formálták a kutatás kérdéssíkjait: az Orbán Jolán és Radvánszky Anikó (PTE–PKKE) által rendezett *In memoriam Jacques Derrida* konferenciasorozat 2016–2019 között, a Földvály Kinga, Almási Zsolt, Reuss Gabriella (PPKE) által szervezett HUSSDE-konferencia 2018-ban, a Matuska Ágnes és Kiss Attila (SZTE) által rendezett *Jágónak* konferenciasorozat 2015–2017 között, a PTE P. Müller Péter vezényletével futó éves színháztudományi konferenciái, valamint az International Federation for Theatre Research konferenciái. Ezen túl köszönettel tartozom az alábbi kutatócsoportokban aktív kollégáknak is, hogy – akár tudtukon kívül is – új szempontokkal és keretekkel gazdagították kutatásomat: a Central European Shakespeare Research Association és a *Hiányzó (színház)történetek* ELTE-kutatócsoport.

A könyvben összegzett kutatás jórészt fókuszált, rövidebb kutatási alprojektekből és felkérésekből nőtte ki magát a 2015 és 2021 közötti időszak során. Ezen időszak alatt az alábbi ösztöndíjak – még ha a fő projektcél adott esetben el is tért a jelen könyv témájától – alapvetően segítették és segítik jelen

pillanatban is a szabad munkámat, amely nélkül (számomra) elképzelhetetlen lenne a produktív kutatás: Visegrad–OSA kutatói ösztöndíj (2018), OMAA projekttámogatás (2019–2020), Alexander von Humboldt posztdoktori ösztöndíj (2020–2021), Junior Core Fellowship by the Institute for Advanced Study, CEU (2021–2022).

Végezetül, ez a könyv sem jöhetett volna létre Pollágh Péter támogató jelenléte nélkül, kiemelten köszönöm tehát neki a mindennapok során nyújtott inspirációt, humort, költészetet és soha nem múló bizalmát.

BIBLIOGRÁFIA

- ABRAMOVIĆ, Marina, JONES, Amelia, „The Live Artist as Archeologist”, In *Perform, Repeat, Record: Live Art in History*, szerk. Amelia Jones, Adrian Heathfield, Bristol and Chicago, Intellect, 2012, 543–566.
- AGAMBEN, Giorgio, “For a theory of destituent power” [Nyilvános előadás Athénban. 2013. november 16.], *Chronos Magazin*, 10, 2014. február, URL: <http://www.chronosmag.eu/index.php/g-agamben-for-a-theory-of-destituent-power.html>
- ALSTON, Adam, *Beyond Immersive Theatre: Aesthetics, Politics and Productive Participation*, London, Palgrave Macmillan, 2016.
- APOR Péter, „Hitelesség és hitetlenség: emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában”, *Korall*, 11. évf. 41. sz., 2010, 159–183.
- APOR Péter, GRYBKAUSKAS, Saulius, HORVÁTH Sándor, HUHÁK Heléna, „Surveillance and Memory: Repositories of Cultural Opposition”, In *The Handbook of Courage: Cultural Opposition and its Heritage in Eastern Europe*, szerk. Apor et al, Budapest, Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2018, 351–367.
- APPADURAI, Arjun, „Archive and Aspiration”, In *Information is Alive: Art and Theory on Archiving and Retrieving Data*, szerk. Joke Brouwer, Arjen Mulder, Rotterdam, NAI Publishers, 2003, 17–25.

- ARJOMAND, Minou, „Performing Catastrophe: Erwin Piscator’s Documentary Theatre”, *Modern Drama*, Volume 59 Issue 1. (Spring 2016), 49–74.
- ASSELIN, Olivier, LAMOUREUX, Johanne, ROSS, Christine, *Precarious Visualities: New Perspectives on Identification in Contemporary Art and Visual Culture*, Montreal, McGill-Queen’s University Press, 2008.
- ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, 1999.
- AUSLANDER, Philip, *Presence and Resistance. Postmodernism and Cultural Politics in Contemporary American Performance*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1994.
- AUSLANDER, Philip, „The Performativity of Performance Documentation”, *PAJ: A Journal of Performance and Art*, Vol. 28 no. 3. (2006), 1–10.
- AUSLANDER, Philip, „Live from Cyberspace, or, I Was Sitting at My Computer This Guy Appeared He Thought I Was a Bot”, In *Critical Theory and Performance*, szerk. Janelle G. Reinelt, Joseph R. Roach, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2007, 526–531.
- AUSLANDER, Philip, *Liveness: Performance in a Mediatized Culture*, London and New York, Routledge, 2008.
- BAKK Ágnes Karolina, „Analóg bolyongás virtuális világokban: Interjú Arthur Köstlerrel”, *Játéktér*, 2018/2, 53–58.
- BAKK Ágnes Karolina, „Curate it yourself!: Game Mechanics and Personalized Experience in the Immersive Performance Installation Strawpeople (Das Heuvolk) by Signa”, *Well Played: A Journal on Video Games, Value, and Meaning*, Vol. 10. No. 2. (2021), 116–134.

- BALME, Christopher B., „Intermediality: Rethinking the Relationship between Theatre and Media”, *TheWis*, 2004/1, 1–18.
- BALME, Christopher B., *The Theatrical Public Sphere*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2014.
- BAUDRILLARD, Jean, „A szimulákrum elsőbbsége”, ford. Gángó Gábor, In *Testes könyv I.*, szerk. Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE, Irodalom-elmélet Csoport, 1996, 161–191.
- BAY-CHENG, Sarah, KATTENBELT, Chiel, LAVENDER, Andy, NELSON, Robin, szerk. *Mapping Intermediality in Performance*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010.
- BENNETT, Susan, *Performing Nostalgia. Shifting Shakespeare and the Contemporary Past*, London and New York, Routledge, 1996.
- BEÖTHY Balázs, „A kelet-európai társadalmak strukturális válságának kivetülése: Beszélgetés Hornyik Sándorral, Sasvári Edittel és Turai Hedviggel”, *Exindex*, 2020. 01. 15. URL: <http://exindex.hu/print.php?l=hu&page=3&id=1093>
- BÉRCZES László, „A másság: Interjú Donáth Péterrel”, *Színház*, 1991/10–11, 42–44.
- BÉRCZES László, „Maszk a valóságon: interjú Bálint Istvánal”, *Színház*, 1991/10–11, 88–90.
- BIJSTERVELD, K., CLEOPHAS, E., KREBS, S., and MOM, G. szerk. *Sound and safe: A history of listening behind the wheel*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- BIRGFELD, Johannes, GARDE, Ulrike, MUMFORD, Meg, „Introduction: Diverse and Close-Up Navigations of Rimini Protokoll's Theatre”, In *Rimini Protokoll close-up: Lektüren*, szerk. Uő., Hannover, Wehrhahn, 2015, IX–XXV.

- BLOM, Ina, „Introduction”, In *Memory in Motion. Archives, Technology, and the Social*, szerk. Ina Blom, Trond Lundemo, Eivind Røssaak, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2017, 11–38.
- BOENISCH, Peter, „coMEDIA electrONica”, *Theatre Research International*, 2003/1, 34–45.
- BOENISCH, Peter, „Aesthetic Art to Aesthetic Act: Theatre, Media, Intermedial Performance”, In *Intermediality in Theatre and Performance*, szerk. Freda Chapple, Chiel Kattenbelt, Amsterdam and New York, Rodopi, 2006, 103–116.
- BOLTER, Jay David, GRUSIN, Richard, *Remediation: Understanding New Media*, Cambridge, MA, MIT Press, 1999.
- BOLTON, Mathew J., „Review of the Wooster Group’s Hamlet”, *Shakespeare Bulletin* Vol. 27 No. 3. (2007), 83–86.
- BONNER, Marc, „The World-Shaped Hall: On the Architectonics of the Open World Skybox and the Ideological Implications of the Open World Chronotope”, In *Game – World – Architectonics*, szerk. Uő., Heidelberg, Heidelberg University Publishing, 2017, 65–98.
- BRANTLEY, Ben, „Looks It Not Like the King? Well, More Like Burton”, *The New York Times*, 2007 nov. 1.
- BUCHMÜLLER Éva, KOÓS Anna, szerk. *Squat Theatre*, New York, Artists Space, 1996.
- CALLENS, Johan, „The Wooster Group’s Hamlet: According to the True, Original Copies”, *Theatre Journal*, Vol. 61 No. 4. (2009), 539–561.
- CARLSON, Marvin, „Theatre History, Methodology and Distinctive Features”, *Theatre Research International*, Vol. 20. No. 2. (1995), 90–96.
- CARLSON, Marvin, *Immersive Theatre and the Reception Process* [A budapesti Bajor Gizi Színházmúzeumban 2015. má-

- jus 19-én elhangzott előadás módosított, írott változata], URL: http://szinhaziintezet.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=262&catid=2
- CHAPPLE, Freda, KATTENBELT, Chiel, szerk. *Intermediality in Theatre and Performance*, Amsterdam and New York, Rodopi, 2006.
- CLARKE, Paul, „Performing the Archive: the Future of the Past”, In *Performing Archives/ Archives of Performance*, szerk. Gundhild Borggreen és Rune Gade, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2013, 363–385.
- CLARKE, Paul, JONES, Simon, KAYE, Nick, LINSLEY, Johanna, „Introduction: inside and outside the archive”, In *Artists in the Archive*, szerk. Uő., London, Routledge, 2018, 11–23.
- CLARKE, Paul, JONES, Simon, KAYE, Nick, LINSLEY, Johanna, szerk. *Artists in the Archive*, London, Routledge, 2018.
- CLOUGH, Patricia Ticineto, „The Affective Turn: Political Economy, Biomedica, and Bodies”, In *The Affect Theory Reader*, szerk. Melissa Gregg és Gregory J. Seigworth, Durham and London, Duke University Press, 2010, 206–215.
- COOK, Amy, „Wrinkles, Wormholes, and Hamlet: The Wooster Group’s Hamlet as a Challenge to Periodicity”, *The Drama Review*, Vol. 53 No. 4. (2009), 104–119.
- COPELAND, Roger, „Squat Theater Explodes Conventions”, *New York Times*, 1982. okt. 17., 31.
- COPPENS, Jeroen, „(Re)animating the image: staging media in Romeo Castellucci’s M.#10 Marseille”, *Documenta*, Vol. 34 No. 1. (2016), 10–27.
- CZIRÁK Ádám, „Újra lehet-e játszani a tiltott művészetet?”, *Theatron*, 2013/2, 13–25.

- CZIRÁK, Ádám, NIKOLEIT, Sophie, OBERKROME, Friederike, STRAUB, Verena, WALTER-JOCHUM, Robert és WETZELS, Michael, szerk. *Performance zwischen den Zeiten: Reenactments and Preenactments in Kunst und Wissenschaft*, Bielefeld, transcript Verlag, 2019.
- CSEH-VARGA Katalin, CZIRÁK Ádám, szerk. *Performance Art in the Second Public Sphere*, London and New York, Routledge, 2018.
- CSEH-VARGA Katalin, *The Hungarian Avant-Garde in Late Socialism: The Art of the Second Public Sphere*, kézirat.
- DANYI Gábor, „Phantom Voices from the Past: Memory of the 1956 Revolution and Hungarian Audiences of Radio Free Europe”, *The Hungarian Historical Review*, Vol. 5. No. 4., 2016, 790–813.
- DAVIS, Fred, *Yearning for Yesterday. A Sociology of Nostalgia*, New York, Free Press, 1979.
- DAVIS, Tracy C., „Nineteenth-Century Repertoire”, *Nineteenth Century Theatre and Film*, Vol. 36 No. 2. (2009), 6–28.
- DAVIS, Tracy C., KING, Barnaby, „Performance, Again: Resuscitating the Repertoire”, In *Performing Archives/ Archives of Performance*, szerk. Gundhild Borggreen és Rune Gade, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2013, 179–195.
- DAVIS, Tracy C., MARX, Peter W., „On Critical Media History”, In *The Routledge Companion to Theatre and Performance Historiography*, szerk. Uő., Abingdon and New York, Routledge, 2021, 1–39.
- DE MARINIS, Marco, „Történelem és történetírás”, ford. Dávid Kinga és Demcsák Katalin, In *Színház-szemiográfia*, szerk. Demcsák Katalin, Kiss Attila Atilla, Szeged, JATE Press, 1999, 45–87.

- DE MARINIS, Marco, „New Theatrology and Performance Studies: Starting Points Towards a Dialogue”, ford. Marie Pecorari, *The Drama Review*, Vol. 55 No. 4. (2011), 64–74.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, „Rizóma”, ford. Gyimesi Tímea, *Ex Symposion*, 1996/, 15–16, 1–17.
- DERES Kornélia, HERCZOG Noémi: „... és ami utána van”, *Színház*, 2010/6, 41–43.
- DERES Kornélia, *Képkalapács: Színház, technológia, intermedialitás*, Budapest, JAK-Prae, 2016.
- DERRIDA, Jacques, *Archive Fever: a Freudian Impression*, ford. Eric Prenowitz, Chicago, University of Chicago Press, 1996.
- DERRIDA, Jacques, *The Beast and the Sovereign*, Vol. 1., ford. Geoffrey Bennington, University of Chicago Press, 2009.
- DICKSON, Andrew, „Hamlet”, *The Guardian*, 2013. aug. 12.
- DORNBACH Alajos, „A pártállam igazságszolgáltatása és a Nagy Imre-per”, In *A per: Nagy Imre és társai, 1958, 1989*, szerk. Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin, Budapest, 1956-os Intézet, 2008, 17–40.
- ELTIS, Sos, *Acts of Desire: Women and Sex on Stage 1800–1930*, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- ETCHELLS, Tim, „Replaying the Tapes of the Twentieth Century: An Interview With Ron Vawter”, In *Uő., Certain Fragments: Contemporary Performance and Forced Entertainment*, London, Routledge, 1999, 84–93.
- FAHLENBRACH, Kathrin, SIVERTSEN, Erling, WERENSKJOLD, Rolf, szerk. *Media and Revolt: Strategies and Performances from the 1960s to the Present*, New York and Oxford, Berghahn, 2014.
- FESTJENS, Thijs, „Aural Energies in Rimini Protokoll’s Call Cutta”, In *Audionarratology: Interfaces of Sound and*

- Narrative*, szerk. Jarmila Mildorf, Till Kinzel, Berlin and Boston, De Gruyter, 2016, 165–182.
- FIEBACH, Joachim, „Leleplezett igazságok”, ford. Szabó Attila, *Színház*, 2012. november, Melléklet, 4–5.
- FISCHER-LICHTE, Erika, „Some Critical Remarks on Theatre Historiography”, In *Writing and rewriting national theatre histories*, szerk. S.E. Wilmer, Iowa, Iowa University Press, 2004, 1–16.
- FISCHER-LICHTE, Erika, *A performativitás esztétikája*, ford. Kiss Gabriella, Budapest, Balassi Kiadó, 2009.
- FOUCAULT, Michel, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, ford. A. M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972.
- FOWKES, Maja, FOWKES, Reuben, „Socialist performance replaced: re-enactment as a critical strategy in contemporary East European art”, In *Performance Art in the Second Public Sphere*, szerk. Cseh-Varga Katalin és Czirák Ádám, London and New York, Routledge, 2018, 239–251.
- FÖLDVÁRY Kinga, *Cowboy Hamlets and zombie Romeos: Shakespeare in genre film*, Manchester, Manchester University Press, 2020.
- FUSCHINI, Ludivine, JONES, Simon, KERSHAW, Baz and PICCINI, Angela, szerk. *Practice-as-Research in Performance and Screen*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009.
- FÜRST, Juliane, „Introduction”, In: *Dropping out of Socialism*, szerk. Juliana Fürst, Josie McLellan, Lanham, Lexington Books, 2017, 1–20.
- GADÓ Flóra, „Újrajátszás”, *Színház*, 2017. július, 73.
- GADÓ Flóra, „Játszd újra...!”, *Korunk*, 2018. szeptember, 5–13.

- GÁSPÁR Ildikó, „Hajdani hitelünk”, *Színház.net*, 2016. március 2. URL: <http://szinhaz.net/2016/03/02/gaspar-ildiko-hajdani-hitelunk/>
- GIANNACHI, Gabriella, KAYE, Nick, *Performing Presence. Between the Live and the Simulated*, Manchester and New York, Manchester University Press, 2011.
- GOLDBERG, Roselee, *Performance: Live Art 1909 to the present*, New York, Harry N. Abrams Inc., 1979.
- GROYS, Boris, *Unter Verdacht. Eine Phänomenologie der Medien*, München, Hanser, 2000.
- GRYOS, Boris, „A médium nevében”, ford. Sebők Zoltán, *Balkon*, 2006/10, URL: http://www.balkon.hu/archiv/2006/2006_10/1boris.html
- GROYS, Boris, „Az archívum szubmediális tere”, ford. Lénárt Tamás, *Helikon*, 2014/3, 411.
- GYIMESI Ágnes Andrea, „A felelősséggel kérdező ember: Árvai Györggyel beszélget Gyimesi Ágnes Andrea”, *Ellenfény*, 2011/8, 9–16.
- HANÁK Gábor, SZABÓ Csaba, „A Nagy Imre és társai elleni per iratainak feldolgozása és digitalizálása”, *ArchívNet*, 18. évf. 3. sz., 2018, URL: <https://archivnet.hu/a-nagy-imre-es-tarsai-elleni-iratainak-feldolgozasa-es-digitalizalasa>
- HAUG, Helgard, KAEGI, Stefan, WETZEL, Daniel, „Rimini Protokoll ABCD”, szerk. és ford. Boronkay Soma, *Színház*, 2016. március, 9–11.
- HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek: a kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*, Budapest, Typotex, 2006.
- HEATHFIELD, Adrian, „Then Again”, In *Perform, Repeat, Record: Live Art in History*, szerk. Amelia Jones, Adrian Heathfield, Bristol and Chicago, Intellect, 2012, 27–35.

- HELTAI Gyöngyi, Színházművészeti Szövetség, *OSZMI Színháztörténeti Fórum*, 2018, URL: <http://resolver.szinhasztortenet.hu/study/STD18381>
- HERCZOG Noémi, *Kuss! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*, Pécs, Kronosz, 2022.
- HUHÁK Heléna, „Állambiztonsági fotók az Inconnu betiltott kiállításáról”, *Courage Registry*, 2018, DOI: 10.24389/10004
- HUHÁK Heléna, „Inconnu Csoport”, *Courage: Gyűjtemények hálózata*, 2018. december 14., URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n37721?hu>
- IMRE Zoltán, „Színházak – történetek – alternatívák”, In *Alternatív színháztörténetek*, szerk. Uő., Budapest, Balassi, 2008, 15–46.
- IMRE Zoltán, „Rosszkedvem ősze”, *Revizoronline.hu*, 2011. 11. 05. URL: <https://revizoronline.com/hu/cikk/3701/gondolatok-az-uj-szinhasz-jelenseg-kapcsan/>
- IMRE Zoltán, „Terek és idők között”, *Irodalomtörténet*, 2017/1, 50–80.
- IMRE Zoltán, *Az idegen színpadra állításai*, Budapest, Ráció, 2018.
- IMRE Zoltán, RING Orsolya, „A Kádár-kori színházirányítás a dokumentumok tükrében: 1970–1982”, In *Szigorúan titkos: Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1972–1980*, szerk. Uő., Budapest, PIM-OSZMI, 2018, 11–18.
- IRMER, Thomas, „A Search for New Realities: Documentary Theatre in Germany”, *The Drama Review*, Vol. 50. No. 3. (Autum 2006), 16–28.
- IRMER, Thomas, „Az új dokumentarista színház első évtizede – merre tovább?” ford. Szabó Attila, *Színház*, 2012. november, Melléklet: Újrahasznosított valóság a színpadon, 2–4.

- JOHNSON, Dominic, *The Art of Living: An Oral History of Performance Art*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.
- JONES, Amelia, HEATHFIELD, Adrian, szerk. *Perform, Repeat, Record: Live Art in History*, Bristol and Chicago, Intellect, 2012.
- JONES, Amelia, „Unpredictable Temporalities: The Body and Performance in (Art) History”, In *Performing Archives/ Archives of Performance*, szerk. Gundhild Borggreen és Rune Gade, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2013, 53–72.
- K. HORVÁTH Zsolt, „Tagadás és megvesztegethetetlenség könyve”, *Korunk*, 21. évf. 4. sz., 2010, 80–92.
- KAYE, Nick, „Liveness and the entanglement with things”, In *Artists in the Archive*, szerk. Clarke et al, London, Routledge, 2018, 25–51.
- KELEMEN Kristóf, „Ez nem hadgyakorlat”, In *Színház és társadalom*, szerk. Deres Kornélia, Herczog Noémi, Budapest, JAK-Prae, 2018, 213–226.
- KENDE Péter, „Előszó”, In *A per: Nagy Imre és társai, 1958, 1989*, szerk. Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin, Budapest, 1956-os Intézet, 2008, 7–16.
- KLANICZAY Júlia, SASVÁRI Edit, *Törvénytelen avantgárd*, Budapest, Artpool-Balassi, 2003.
- KNOWLES, Ric, „The Wooster Group’s House/Lights”, In *The Wooster Group And Its Traditions*, szerk. Johan Callens, Brüsszel, Peter Lang, 2004, 189–228.
- KOEHLER, Robert, „Burton. Hamlet. Exhumed”, *Los Angeles Times*, 1995. március 12.
- KOÓS Anna, *Színházi történetek – szobában, kirakatban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

- KOVACS, Teresa, „Elfriede Jelinek and Ewald Palmetshofer in between. Sedimentations, enclosures and overlaying of dramatic formations in contemporary German-language playwriting”, In *Horizonty evropského dramatu: Současný divadelní text mezi dramatickými a postdramatickými tendencemi*, szerk. Zuzana Augustová, Jan Jiřík and Daniela Jobertová, Prága, Kosmas, 2017, 243–262.
- KRASZNAHORKAI, Kata, „Heightened Alert: The Underground Art Scene in the Sights of the Secret Police–Surveillance Files as a Resource for Research into Artists’ Activities in the Underground of the 1960s and 1970s”, In *Art beyond Borders: Artistic Exchange in Communist Europe (1945–1989)*, szerk. Jérôme Bazin, Pascal Dubourg Glatigny, Piotr Piotrowski, Budapest and New York, CEU Press, 2016, 125–135.
- KRICSFALUSI Beatrix, *Ellenálló szövegek*, Budapest, Ráció, 2015.
- KRUPA Zsófia, „Góbi Rita: »Folyamatos fejlesztőrendszerben érzem jól magam«”, *Fidelio.hu*, 2012. október 11. URL: <https://fidelio.hu/tanc/gobi-rita-folyamatos-fejlesztorendszerben-erzem-jol-magam-58366.html>
- KÜRTI Emese, *Glissando és hűrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958–1970*, Budapest, L’Harmattan, 2018.
- LEFEBVRE, Henri, *The production of space*, ford. Donald Nicholson-Smith, Oxford and Cambridge MA, Blackwell, 1991.
- LEHMANN, Hans-Thies, *Posztdramatikus színház*, ford. Berecz Zsuzsa, Kricsfalusi Beatrix, Schein Gábor, Budapest, Balassi Kiadó, 2009.

- LEPECKI, André, „The Body as Archive: Will to Re-Enact and the Afterlives of Dances”, *Dance Research Journal*, Vol. 42, Issue 2. (2010), 28–48.
- LÜTTICKEN, Sven, szerk. *Life, Once More. Forms of Reenactment in Contemporary Art*, Amsterdam, Idea books, 2005.
- MACHON, Josephine, *(Syn)aesthetics: Redefining Visceral Performance*, London, Palgrave, 2009.
- MARTIN, Carol, „Bodies of Evidence”, *The Drama Review*, Vol. 50, No. 3, (Autumn 2006), 8–15.
- MARTIN, Carol, „Theatre of the Real”, In *Theatre After the Change: And What Was There Before the After?*, Vol. 1., szerk. Szabó Attila, Budapest, Creativ Média, 2011, 147–153.
- MCENANEY, Tom, „The Sonic Turn”, *Diacritics*, Vol. 47 no. 4, 2019, 80–109.
- MCLUHAN, Marshall, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Cambridge, MA and London, MIT Press, 1994.
- MEYER, Petra Maria, *Acoustic turn*, München, Fink, 2008.
- MINK András, „Bevezető”, In *Nagy Imre és vádlott-társai népbírószági tárgyalásának 52 órás hangfelvétele – Rekonstrukció az OSA Archívumban*, Brosúra, 2008, 2–9.
- MORSÁNYI Bernadett, „Rekonstrukciós kísérlet(ek): Adalékok a Dohány utcai Lakásszínházhoz”, *Színház*, 2012/4, URL: <http://szinhaz.net/2012/04/30/morsanyi-bernadett-rekonsrukcios-kiserletek/>
- MORTON, Timothy, *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*, Cambrdige, MA and London, Harvard University Press, 2007.
- NAGY Kristóf, SCHULLER Gabriella, „Agyarakác”, *Balkon*, 2017/6, 16–18.

- NÁNAY István, „Amatőr színházak tündöklése és bukása”, *Színháztudományi Szemle* 19., 1986/1, 179–251.
- NÁNAY István, *Profán szentély: színpad a kápolnában*, Budapest, Alexandra, 2007.
- NORA, Pierre, „Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája”, ford. K. Horváth Zsolt, *Aetas*, 14. évf. 3. sz., 1999, URL: <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>
- ORBÁN Jolán, szerk., *Újmédia, újn nyelv, újfilozófia, újirodalom (elmélet), újpedagógia?*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2015, URL: <http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/96/>
- P. MÜLLER Péter, *Test és teatralitás*, Budapest, Balassi, 2009.
- PAVIS, Patrice, „Theatre Studies and Interdisciplinarity”, *Theatre Research International*, Vol. 26 no. 2. (2001), 153–163.
- PHELAN, Peggy, *Unmarked: The Politics of Performance*, London and New York, Routledge, 1993.
- PIKLI Natália, „The Prince and the Hobby-Horse: Shakespeare and the Ambivalence of Early Modern Popular Culture”, *Journal of Early Modern Studies*, 2013/2, 119–140.
- RAINER M. János, „Nagy Imre újratemetése – a magyar demokratikus átalakulás szimbolikus aktusa”, In *A magyar forradalom eszméi: Eltíratásuk és győzelmük 1956–1999*, szerk. Király Béla, Budapest, Atlantisz, 2001, 240–258.
- RÉNYI András, „»természetes vészek« – Beszélgetés Árvai Györggyel és Bozsik Yvette-tel”, *Mozgó Világ*, 1988/2, 109–115.
- RING Orsolya, „A színházak pártirányítása a Kádár-korszakban: színházi témák az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának ülésein”, *Levéltári Közlemények*, 79. évf. 1–2. sz., 2008, 197–214.

- ROMS, Heike, „Archiving Legacies: Who Cares for Performance Remains?“, In *Performing Archives/ Archives of Performance*, szerk. Gundhild Borggreen és Rune Gade, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2013, 35–52.
- ROMS, Heike, „Mind the Gaps: Evidencing Performance and Performing Evidence in Performance Art History“, In *Theatre History and Historiography: Ethics, Evidence and Truth*, szerk. Claire Cochrane és Joanna Robinson, London, Palgrave MacMillan, 2016, 163–181.
- RUPÁNYI Izabel, szerk. *Alternatívok: az első száz év*, Budapest, Beszt Egyesület, 2011.
- SCHECHNER, Richard, „Antropological Analysis, Before & After Andy Warhol's Last Love“, *The Drama Review*, vol. 22 no. 3. (1978), 23–32.
- SCHECHNER, Richard, „The Natural / Artificial Controversy Renewed as Seen in Rumstik Road and Pig, Child, Fire! with some other notes on (New York) Theatre“, *Bennington Review*, April 1978, 72–78.
- SCHEIBNER Tamás, KATHLEEN, Cioffi, „Archiving the Literature and Theatre of Dissent: Beyond the Canon“, In: *The Handbook of Courage: Cultural Opposition and its Heritage in Eastern Europe*, szerk. Apor Balázs; Apor Péter; Horváth Sándor, Budapest, Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2018, 307–328.
- SCHNEIDER, Rebecca, *Performing Remains. Art and War in Times of Theatrical Reenactment*, London and New York, Routledge, 2011.
- SCHULLER Gabriella, „Najmányi László és a Kovács István Stúdió: A magyar neoavantgarde hangjai“, *Balkon*, 2007/6,

- URL: https://balkon.art/1998-2007/2007/2007_6/01najmanyi.html
- SCHULLER Gabriella, „Szabadság tér 69–85.”, In *Alternatív színháztörténetek*, szerk. Imre Zoltán, Budapest, Balassi, 2008, 222–241.
- SCHULLER Gabriella, „A magyarországi performansok kutathatósága az Artpool Művészetkutató Központban”, In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban: Gyűjtemények története*, szerk. Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018, 419–426.
- SCHULLER Gabriella, „Kovács István Stúdió and Stances of Hungarian Neo-Avant-Garde Theatre during the 1970s”, *Institute of the Present*, 2018, URL: <https://institutulprezentului.ro/en/2018/11/08/kovacs-istvan-studio/>
- SCHULLER Gabriella, „Színházi möbius-szalag”, *Színház*, 2020. május-június, 51–55.
- SCHULZE, Holger, *Sound Studies: Traditionen – Methoden – Desiderate: Eine Einführung*, Bielefeld, Transcript, 2008.
- SCHWANECKE, Christina, „Mobile People, Weapons, and Data Streams; Mobile Audiences and Theatre Spaces: Rimini Protokoll’s Situation Rooms as a Globalised Theatre Experience”, *Journal of Contemporary Drama in English*, Vol. 5 Issue 2. (November 2017), 358–371.
- SHANK, Adele Edling, SHANK, Theodore, „Squat Theatre’s Andy Warhol’s Last Love”, *The Drama Review*, Vol. 22. No. 3. (1978), 11–22.
- SHANK, Theodore, „Squat’s Pig, Child, Fire!”, *The Drama Review*, Vol. 21 No. 3. (1977), 95–100.

- SHEVSTOVA, Maria, „Social Practice, Interdisciplinary Perspective, *Theatre Research International*, Vol. 26 no. 2. (2001), 129–136.
- SMALEC, Theresa, „Review of Hamlet”, *Theatre Journal*, vol. 60. no. 2. (2008), 277–278.
- SMOLARSKA, Zofia, „Blind Alleys in Documentary Theatre: An Analysis of the Production Process of Situation Rooms, the Multiplayer Video Piece by the Rimini Protokoll Collective”, ford. Karolina Sofulak, *Polish Theatre Journal*, 2016/1, URL: <https://www.polishtheatrejournal.com/index.php/ptj/article/view/66/360>
- STERNE, Jonathan, *The audible past: Cultural origins of sound reproduction*, Durham, Duke University Press, 2003.
- STEWART, Susan, *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Durham and London, Duke University Press, 1992.
- SZŐKE Annamária, szerk. *A performance-művészet*, Budapest, Artpool-Balassi-Tartóshullám, 2000.
- SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás: Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, 2. kötet, Budapest, Noran, 2012.
- TAMM, Marek, szerk. *Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.
- TAYLOR, Diana, *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas*, Durham and London, Duke University Press, 2003.
- UMATHUM, Sandra, „Seven Easy Pieces, avagy gondolatok a Performance Art történetírásának művészetéről”, ford. Kiss Gabriella, *Theatron*, 2013/2, 3–12.
- WELLS, Stanely, *Great Shakespeare Actors: Burbage to Branagh*, Oxford, Oxford University Press, 2015.

- WHITE, Gareth, „On Immersive Theatre”, *Theatre Research International*, Vol. 37 No. 3. (2012), 221–235.
- WHITE, Hayden, *A történelem terhe*, ford. Berényi Gábor et al., Budapest, Osiris, 1997.
- WILLIAMS, Raymond, *Television: Technology and Cultural Form*, New York, Routledge, 2003. (3rd edition)
- WILMER, Stephen Elliot, „Menekültek dokumentumszínháza”, ford. Deres Kornélia, *Színház*, 2018. július–szeptember, 63–66.
- WILMER, Stephen Elliot, *Performing Statelessness in Europe*, London and New York, Palgrave Macmillan, 2018.
- WORTHEN, W. B., „Hamlet at Ground Zero: The Wooster Group and the Archive of Performance”, *Shakespeare Quarterly*, Vol. 59, No. 3. (2008), 303–322.

NÉVMUTATÓ

- Abramović, Marina 12, 101, 102
Acconci, Vito 101
Ádám Ottó 37, 42
Agamben, Giorgio 53, 118
Ajtony Árpád 194, 196
Alcoforado, Mariana 198
Algol László 189
Almeryda, Michael 146
Apor Péter 181, 215
Appadurai, Arjun 216
Ari-Nagy Barbara 234
Árvai György 105, 106, 111, 113,
114, 117
Athey, Ron 12
Auslander, Philip 9, 12, 76, 83, 84,
132, 133
- Bácskai Dóra 174
Baki Dániel 52, 59
Baksa-Soós János 166
Balázi Dániel 46
Bálint Eszter 183, 200
Bálint István 174, 186, 193, 195,
199–202
Balme, Christopher 71
Bechtel, Clemens 124
Békés András 36
Bennett, Susan 135, 136
Bentley, Eric 32
- Bereményi Géza 212
Berrigant, Robert 32
Besenczy, Michael 55, 58
Besson, Luc 113, 120
Beuys, Joseph 101
Bódy Gábor 189–193, 196
Boenisch, Peter 84, 85, 158
Bolter, Jay David 113, 149
Bonner, Marc 89
Borggreen, Gundhild 13
Bose, Subhas Chandra 73
Bozsik Yvette 19, 95, 105, 106,
108–110, 112, 113, 120, 121, 125
Brannagh, Kenneth 146
Breznyik Péter 167, 174, 184–
186, 193, 195, 198, 200
Brook, Peter 185
Buchmüller Éva 186, 195, 200,
203, 204
Bulgakov, Mihail 224
Burton, Richard 130, 139, 140,
142, 143, 146, 151, 154–156, 158
- Callens, Johan 158
Can Togay 174, 195
Cărbunariu, Gianina 29, 124
Carlson, Marvin 87, 160
Cate, Ritsaert ten 201
Clarke, Paul 13, 14, 217, 242

- Clough, Patricia T. 122
 Czékmány Anna 116
 Czirák Ádám 104
- Cseh-Varga Katalin 25, 167
 Csengey Dénes 209, 210
 Cserhalmi György 37
- Danyi Gábor 210, 211
 Davis, Tracy C. 25, 145, 160
 De Kerckhove, Derrick 84
 De Marinis, Marco 160
 Dereere, Hannes 29
 Derrida, Jacques 119, 178, 216
 Dobai Péter 192–196
 Donáth Ferenc 222, 233
 Donáth Péter 167, 174, 175, 184,
 188, 203
- Eke Angéla 35, 46, 51
 Erdély Miklós 194
- Farkas Zsuzsa 37
 Festjens, Thijs 72, 74
 Fischer-Lichte, Erika 147, 160
 Fodor Tamás 173
 Foucault, Michel 178, 216
 Franko B 12
 Fuchs Livia 105, 116
 Fürst, Juliane 168, 169
- Gade, Rune 13
 Gadó Flóra 140
 Galántai György 189
 Garton, Rosie 41
 Gergye Krisztián 114
- Gielgud, John 98, 139, 141, 142,
 146, 149, 150, 155, 156
 Gimes Miklós 222, 232
 Góbi Rita 19, 95, 107, 113, 117,
 119–121
 Gray, Spalding 127, 131
 Grotowski, Jerzy 98, 140, 141,
 185
 Groys, Boris 12, 206
 Grusin, Richard 113, 149
 Grybkauskas, Saulius 181
- Hábermann Gusztáv 189
 Hajas Tibor 114, 194
 Halász Galus 200
 Halász Judit 183, 184
 Halász Péter 173, 174, 184–186,
 188, 190, 193, 195, 200–203
 Halász Tamás 25
 Hámori Ildikó 37
 Handke, Peter 16, 35, 36, 41, 42
 Hare, David 33
 Haug, Helgard 63, 67, 75
 Havasréti József 175
 Heathfield, Adrien 12
 Hegedűs Fanni 46
 Hegedűs Judit 25
 Hegedűs Péter 166
 Herczog Noémi 25
 Heston, Charleton 146
 Hochhuth, Rolf 32
 Homonnai Katalin 46
 Horváth Ágnes 199
 Horváth Alexandra 35
 Horváth Márk 35
 Horváth Sándor 116, 181

NÉVMUTATÓ

- Huhák Heléna 181, 213
Huysmans, Silke 29
- Imre Zoltán 25, 42, 113, 114, 191
Irmer, Thomas 30, 33, 48
- Jankovics Péter 52, 53, 58
Jánosi Katalin 228
Jánossi Ferenc 222, 233
Jones, Amelia 12, 94
Jones, Simon 13
Jordán Tamás 173
Jovovich, Milla 113, 120
Józsa Bettina 52, 59, 234
- Kádár János 211, 221–226, 229, 232
Kaegi, Stefan 63, 67, 75
Kamondi Zoltán 110, 111, 116, 117
Kaufman, Moisés 33
Kaye, Nick 13, 100
Kazai Zoltán 191
Kelemen Kristóf 16, 24, 29, 30, 35–38, 41, 43, 46, 47, 52, 55–57, 61, 117, 124, 234
K. Horváth Zsolt 201
Kipphardt, Heiner 32
Knowles, Ric 132, 136
Kollár Marianne 186, 195, 200
Koo, Jaha 29
Koós Anna 24, 173, 174, 183–186, 190, 193–195, 197, 199–201, 203, 204
Kopácsi Sándor 222, 233
Kornis Mihály 37
Kovács D. Dániel 124
Kovács László 174
- Kovács Miklós 174
Köstler, Arthur 88
Kristóf Márton 46
Kroesinger, Hans-Werner 29
- Lajtai Péter 174
„László” 193, 195
LeCompte, Elizabeth 98, 127–129, 131, 137, 140, 148, 153, 156
Lefebvre, Henri 166
Lehmann, Hans-Thies 159, 227
Lepecki, André 12
Linsley, Johanna 13
Littlewood, Joan 32
Losonczy Géza 222, 234
Lugossy Gyula 193, 195
- Machon, Josephine 92
Maléter Pál 222, 232, 233
Maros Gábor 37
Martin, Carol 9, 34, 48, 76, 226
Márton János 174
Marx, Peter W. 25, 160
McGrath, John 32
McLuhan, Marshall 72, 84
Mindszenty József 220
Mink András 25, 235
Molnár Gergely 166
Molnár Gyula 172
Molnár Tamás 106
Morton, Timothy 47
Mroué, Rabih 12
Murray, Bill 146
- Nagy Imre 214, 220–233, 237, 238
Nagy Jenő 106
Nagy Kristóf 49, 52

- Nagy Orsolya 35
 Nagy Zsolt 234
 Najmányi László 166, 167
 Nánay István 37, 116
 Nauman, Bruce 101
 Nitsch, Hermann 114
 Nora, Pierre 215, 216
- Obama, Barack 77
 Orlan 12
- P. Müller Péter 25, 26, 153
 Pálincás Bence György 30, 46, 47
 Pálincás Róbert 106
 Palotai Klára 182, 203
 Pane, Gina 101
 Parker, Nathaniel 146
 Pavis, Patrice 160
 „Pécsi” 188, 189, 193
 „Pesti” 189–191, 193
 Péter Petra 25, 109
 Phelan, Peggy 177
 Pintér Béla 124
 Piscator, Erwin 31, 32
 Pollock, Jackson 114
- Rau, Milo 29, 34, 94
 Rétfalvi Tamás 35, 52, 58
 Réti Iringó 52, 59
 Rév István 25, 224
 Rippel, Ildiko 41
 Roms, Heike 13, 21, 103, 111, 163,
 177–179, 199, 204
 Sasvári Edit 212
 Schechner, Richard 64, 127, 131
 Schnábel Zita 53, 56, 234
 Schneemann, Carolee 12
- Schneider, Rebecca 10–12, 82, 97,
 99, 102, 130, 138, 141, 148, 236
 Schneider, Andrew 129
 Schuller Gabriella 8, 25, 49, 52,
 202
 Schwanecke, Christina 78
 Schwarzkogler, Rudolf 114
 Shakespeare, William 20, 87, 129–
 131, 138, 139, 141, 145, 146,
 152, 153, 155–157
 Shepherd, Scott 98, 129, 130, 140,
 143, 144, 146, 153, 155, 156, 158
 Shevstova, Maria 160
 Smalec, Theresa 157
 Smith, Anna Deavere 33
 Smith, Peyton 127
 Smolarska, Zofia 80
 Somogyi Sándor 55
 Souza, Pete 77
 Stewart, Susan 135
 Swinton, Tilda 12
- Szeghő István 174
 Székhelyi József 37
 Szentjóbó Tamás 166, 194
 Szilágyi József 222, 233, 234
 Szilágyi Sándor 106
 Szirtes Attila 113, 114
 Szirtes János 116
 Szőnyei Tamás 192
- Tarr Judit 35
 Taylor, Diana 10, 99
 Taylor, Elizabeth 143
 Tildy Zoltán 222, 233
- Urbán Balázs 39, 40, 43

NÉVMUTATÓ

- Valie Export 101
Várday Zoltán 37
Vásárhelyi Miklós 222, 233
Vawter, Ron 127, 134, 158
Vida Ferenc 232
- „Walter” 192
Weiss, Peter 32, 63
Wetzel, Daniel 63, 67, 75
- Wilmer, Stephen E. 32, 35
Wilson, Robert 185, 186
Worthen, W. B. 130, 157
- Zeffirelli, Franco 146
Zelenka, Petr 124
- Zsolnai Júlia 37

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Eröss Zsolt

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya

www.kronoszkiado.hu